

Entre l'abandonament i l'ús intensiu del territori? Sistema d'assentaments i gestió del territori en espais de muntanya. El cas de l'Alt Pirineu català

Carles Guirado González
Antoni F. Tulla i Pujol

Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Geografia
carles.guirado@uab.cat
antoni.tulla@uab.cat

Recepció: novembre 2009
Acceptació: febrer 2010

Resum

La despoblació ha estat un procés present a l'Alt Pirineu fins a final del segle xx, la qual cosa ha donat lloc a profundes transformacions socioeconòmiques i territorials que encara són evidents. L'abandonament dels hàbitats i de les explotacions agràries ha provocat una important degradació ambiental, així com la desestructuració del sistema d'assentaments i de les xarxes socials que sustentaven l'estil de vida tradicional. En les darreres dècades, la crisi econòmica ha donat pas a la intensificació de les activitats de negoci i de l'ús del territori. La irrupció del turisme ha estat vista, per alguns actors de la zona, com la (millor?) via de sortida a la profunda crisi socioeconòmica, i alhora, per uns altres, com un dels factors que ha limitat l'exploració d'altres models de desenvolupament més respectuosos amb el medi. Tot aquest compendi de transformacions socioterritorials ha generat un territori completament dual(itzat), on es juxtaposen espais abandonats que han perdut la funcionalitat i espais en els quals la implantació de noves activitats que generin riquesa, sobretot dedicades al lleure, exigeix que se'n faci un ús intensiu. En aquest context, són les iniciatives des de l'escala local i des de la zona concreta les que ajudaran a pal·liar aquesta dualitat territorial i a construir un nou model de desenvolupament per a l'Alt Pirineu.

Paraules clau: despoblació, sistema d'assentaments, dualitat territorial, desenvolupament local, Pirineus.

Resumen. *¿Entre el abandono y el uso intensivo del territorio? Estructura del sistema de asentamientos y gestión territorial en espacios de montaña. El caso del Alt Pirineu catalán*

La despoblación ha sido un proceso presente en el Alt Pirineu hasta finales del siglo xx, lo cual ha dado lugar a profundas transformaciones socioeconómicas y territoriales que aún son evidentes. El abandono de los hábitats y de las explotaciones agrarias ha provocado una importante degradación ambiental y la desestructuración del sistema de asentamientos, así como las redes sociales que sustentaban el modo de vida tradicional. En las últimas décadas, la crisis socioeconómica ha dado paso a la intensificación de las actividades de negocio y del uso del territorio. La irrupción del turismo ha sido vista, por algunos actores, como la (¿mejor?) vía de salida a la profunda crisis socioeconómica, y a la vez, por otros, como uno de los factores que ha limitado la exploración de otros modelos de desarrollo más respetuo-

sos con el medio. Todo este compendio de transformaciones socioterritoriales ha dado lugar a un territorio completamente dual(izado), donde se yuxtaponen espacios abandonados que han perdido su funcionalidad y espacios en que la implantación de nuevas actividades que generen riqueza, sobre todo aquellas dedicadas al ocio, exigen que se haga un uso intensivo del territorio. En este contexto, son las iniciativas desde la escala local y desde la zona las que ayudarán a paliar esta dualidad territorial y a construir un nuevo modelo de desarrollo para el Alt Pirineu catalán.

Palabras clave: despoblación, sistema de asentamientos, dualidad territorial, desarrollo local, Pirineos.

Résumé: *Entre l'abandon et l'usage intensif du territoire? Structure du système de placements et gestion territoriale en territoires de montagne. Le cas du Haut Pyrénées catalan*

Le dépeuplement a été un processus présent au Haut Pyrénées jusqu'à la fin du xxe siècle, avec de profondes transformations socioéconomiques et territoriales qui sont encore évidentes. L'abandon des habitats et des exploitations agraires a provoqué une importante dégradation environnementale, la déstructuration du système de placements et des réseaux sociaux qui faisaient possible le mode de vie traditionnel. Pendant les dernières décades, la crise économique a eu comme conséquence l'intensification des activités économiques et de l'usage du territoire. L'irruption du tourisme a été vue par quelques acteurs du territoire comme la (mieux ?) voie de sortie à la profonde crise socioéconomique, et à la fois, pour quelques autres, comme un des facteurs qui a limité l'exploration d'autres modèles de développement plus respectueux avec le milieu. Toute cette sorte de transformations socioterritoriales a donné lieu à un territoire complètement *dual(isé)*, où se juxtaposent des espaces abandonnés qui ont perdu sa fonctionnalité avec des espaces où l'implantation de nouvelles activités économiques, surtout consacrées au loisir, exige qu'on en fasse un usage intensif du territoire. Dans ce contexte, les initiatives depuis l'échelle locale et depuis le territoire sont celles qui aideront à pallier cette dualité territoriale et à construire un nouveau modèle de développement pour le Haut Pyrénées.

Mots clé: dépeuplement, système de placements, dualité territoriale, développement local, Pyrénées.

Abstract. *Between the abandonment and the intensive use of the space? Settlement structure and space management in mountain areas. The example of the Catalan Pyrenees*

Depopulation has been an important process in the Catalan Pyrenees until the end of the 20th century and can be hold responsible of profound socioeconomic and spatial changes. The abandonment of agricultural activity, supporter of traditional lifestyles, has caused important processes of environmental degradation and the destruction of territorial and social networks. During the last decades, this socioeconomic crisis has paved the way for new economic activities and the escalation of different land uses. For some people, tourist development seems the (best?) possible way to escape from this crisis, while for others tourism has become a limitation for exploring models of sustainable development. Social spatial changes have originated an important spatial duality. Thus in the Pyrenees we can find spaces which have been abandoned and spaces where new economic activities need intensive land and resource use. Under this context, local development initiatives can help to alleviate this spatial duality and build a new development model for Catalan Pyrenees.

Key words: depopulation, settlement systems, spatial duality, local development, Pyrenees.

Sumari

Introducció. Una (breu) aproximació als canvis sociodemogràfics recents a l'Alt Pirineu català	L'Alt Pirineu: un territori dual(itzat)?
Evolució demogràfica i canvi en l'estructura dels assentaments a l'Urgellet i el Baridà (Alt Urgell-Cerdanya)	Consideracions finals
	Bibliografia

Introducció. Una (breu) aproximació als canvis sociodemogràfics recents a l'Alt Pirineu català¹

L'Alt Pirineu català, com moltes àrees rurals de muntanya europees, ha experimentat, des de la meitat del segle XIX i al llarg de gairebé cent cinquanta anys, un intens procés de despoblació (Clout, 1972). El fenomen de despoblament a Catalunya no només ha afectat el Pirineu, sinó també unes altres àrees rurals, tot i que les conseqüències s'han deixat sentir amb més intensitat als territoris de muntanya. Actualment, les comarques que s'agrupen sota l'àmbit territorial de la vegueria de l'Alt Pirineu i Aran representen el 18% de la superfície de Catalunya, però únicament hi viu l'1% de la població catalana (IDESCAT, 2008).

A la majoria d'àrees rurals catalanes, el procés de despoblació s'inicià a mitjan segle XIX, després d'experimentar, durant la primera meitat de la mateixa centúria, un augment demogràfic important i progressiu, a causa de la millora en les condicions de vida a l'àmbit rural, sobretot gràcies a l'augment de la productivitat de les explotacions, fet que permetia cobrir les necessitats bàsiques de la població i afrontar problemes de salut (Vilar, 1962). Després d'aquest augment, i a partir de la dècada de 1860, es va iniciar un llarg període de recessió demogràfica, el qual es va allargar fins a les primeres dècades del segle XX de forma gradual, primer a la Catalunya central i després al Pirineu, en completar-se la xarxa viària moderna. L'atracció que generaren les emergents zones industrials situades a la franja litoral i prelitoral i a les valls dels principals rius del país va ésser una de les causes principals de l'emigració rural, però no l'única, ja que factors interns, com ara el desajustament estructural entre volum de població, càrrega de treball i producció, provocà, al mateix temps, una situació de «sobrepoblació» en el si de moltes àrees rurals, la qual cosa va comportar que part de la població emigrés cap a unes altres zones on les condicions de vida i les possibilitats de trobar-hi feina eren més favorables (Tulla, 1993).

Durant aquest primer període d'emigració rural, tot i que es produeix un descens molt acusat en el nombre d'habitants, no hi té lloc cap abandonament total dels nuclis de població. Aquests efectes esdevindran més evidents a partir de la dècada de 1950, moment en el qual l'emigració deixarà un ampli conjunt

1. Aquest article s'ha realitzat en el marc del projecte *Los paisajes de las áreas de montaña: patrones de gestión y de ocupación del territorio* (CSO2009-08271/GE0G), del qual formen part els autors.

de nuclis completament abandonats. La recessió demogràfica iniciada a mitjan segle XIX sembla que s'alleuja a la dècada de 1910, moment en què la dinàmica demogràfica experimenta una lleu recuperació, motivada per la renovació en el sector agrícola, l'especialització del sector ramader i l'explotació dels recursos forestals.

L'arribada de mà d'obra entre les dècades de 1920 i 1940 destinada a la construcció de les centrals hidroelèctriques que van permetre el desenvolupament industrial i urbà d'altres zones del país (Herranz, 2002), només va aturar el progressiu descens de la població durant un cert temps, de manera que va tenir lloc un curt període de recuperació demogràfica conjuntural en determinats indrets del Pirineu, en el si d'un profund i intens procés de despoblament.

Cap a la dècada de 1960, la desaparició del model econòmic tradicional donà pas a la consolidació del model capitalista al territori pirinenc. L'expansió del sistema productiu capitalista va provocar la desestructuració definitiva del sistema econòmic tradicional, la qual cosa obligà el sector agrari a adaptar-se als nous paràmetres que dictava l'economia de mercat i condemnà moltes explotacions a l'abandó o al canvi d'ús, ja que no eren competitives en aquesta nova conjuntura de negoci (Arqué et al., 1982). Aquest procés de canvi de model econòmic va provocar un empitjorament de les condicions de vida i una reducció de les expectatives de desenvolupament als territoris de l'Alt Pirineu, i això motivà la «fugida» d'un vast volum de població cap a les àrees industrials o cap a zones amb un sector agrari més productiu, com ara la plana de Lleida, fins a les viles més importants de les valls pirinenques, amb la qual cosa van quedar nuclis totalment deshabitats.

Tanmateix, el procés de despoblament, que semblava gairebé irreversible, va començar a perdre intensitat cap a la dècada de 1980. El revers de les migracions rurals i urbanes es va observar per primer cop als Estats Units a l'inici de la dècada de 1970. Aquest nou fenomen va ésser anomenat *counterurbanization* i fou objecte d'estudi per part d'autors com ara Berry (1976) i Champion (1986) a meitat de la mateixa dècada. Aquests fluxos de «població de retorn» (*turnaround population*) no es van evidenciar únicament als Estats Units, sinó que també van tenir lloc a països com ara Canadà, Austràlia i la majoria de l'Europa Occidental (Woods, 2005). La cerca de nous estils de vida per part de determinats sectors de la població urbana, els quals han estat construïts al voltant d'alguns factors d'atracció que presenten les àrees rurals per a la societat actual, com ara la qualitat ambiental i social i el contacte amb la natura, i també alguns elements de tipus ideològic, com ara el retorn al medi, la vida en comunitat o la recuperació de valors socials i culturals, són la gènesi del revers de les migracions del camp a la ciutat (Martínez, 1987; Nogué, 1988). La recuperació demogràfica de l'espai rural, però, respon també a processos de desconcentració i expansió propis dels sistemes urbans, la qual cosa genera noves pautes de mobilitat i d'ocupació territorial (Nel-lo, 2001; Indovina, 2007).

L'expansió actual de la ciutat postindustrial ha anat «colonitzant» part de l'espai rural, primer instal·lant-hi activitats econòmiques per al gaudi de la població urbana que requerien una sèrie d'infraestructures i serveis, en la

majoria dels casos sobredimensionats i utilitzats només durant els períodes vacacionals, i posteriorment per la revalorització i la presa en consideració de les demanades dels seus habitants. Aquest fenomen ha estat més evident en els espais d'interfase urbanorural propers a les grans ciutats, però en els darrers anys moltes àrees rurals remotes o perifèriques, com és el cas de l'Alt Pirineu, s'estan apuntant a aquest procés de canvi socioterritorial, que autors com Kayser (1990) han anomenat «renaixement rural».

La revalorització de les àrees rurals ha comportat una sèrie de transformacions, les quals se sumen als efectes produïts pel despoblament i l'abandonament del camp. Això dona com a resultat una juxtaposició d'usos i processos territorials totalment contraposats. Els processos d'intensificació antropològica dels usos del sòl i dels recursos generats per la implantació de noves activitats econòmiques conviuen amb l'abandonament del territori, la qual cosa crea paisatges divergents, els uns excessivament (sobre)explotats i especialitzats, i els altres completament abandonats i infrautilitzats. Els processos que s'han esmentat anteriorment, a part de generar paisatges (quasi) antagònics, provoquen una sèrie d'impactes territorials, econòmics i socials que no han estat prou estudiats. Així doncs, la dualitat territorial present actualment a molts espais de muntanya comporta una important *disfuncionalitat territorial* que dificulta la inserció d'aquestes àrees en un sistema econòmic i territorial regional i global. La desarticulació territorial, la desestructuració de les xarxes socials, els impactes ambientals o el «monocultiu» turístic redueixen la competitivitat d'aquests espais per fer front al principal repte que se'ls planteja. Construir una base econòmica diversificada que no amenaci els recursos existents i que potenciï els valors de la zona, recuperar un teixit social cohesionat i amb consciència territorial i eliminar la *penalització rural*² que des d'antany arrosseguen aquests territoris, a partir d'una forta aposta per part de l'Administració per implementar polítiques i eines que facin realitat les (oblidades) promeses de «reequilibri» territorial, haurien de ser els fonaments d'un model de desenvolupament que plantegés alternatives a la situació actual.

Per analitzar tots aquests canvis, s'empraran dues escales d'anàlisi, una de més concreta, les subcomarques de l'Urgellet i el Baridà (Alt Urgell-Cerdanya), i una altra d'àmbit més general, l'àmbit territorial de l'Alt Pirineu i Aran³. A l'Urgellet i el Baridà, s'hi han analitzat aspectes com ara la distribució i l'evolució de la població entre mitjan segle XIX i l'actualitat, a partir del tractament de les dades de censos i padrons, amb l'objectiu d'analitzar com hi ha afectat el procés de despoblació i observar els símptomes del procés de recupe-

2. F. Collantes (2005) utilitza el concepte de *penalització rural* per fer referència a la discriminació que suposa, des d'un punt de vista personal, social, econòmic i territorial, el fet de pertànyer a un territori no urbà i a les limitacions que això pot generar en les condicions de vida de la població i en el grau de desenvolupament socioeconòmic. A les àrees de muntanya aquesta penalització es pot veure incrementada a causa de la doble condició de marginalitat que pateix.
3. Divisió administrativa segons el Pla Territorial General de Catalunya (Llei 1/1995).

ració demogràfica que s'està produint en aquesta àrea. I, des d'una perspectiva més àmplia, es determinaran les causes que han donat lloc a aquests processos i les conseqüències i transformacions que estan generant a l'Alt Pirineu i Aran. Per acabar, i a manera de conclusió, es plantejaran algunes qüestions al voltant de la gestió dels territoris de muntanya i d'algunes iniciatives que estan ajudant a pal·liar aquesta dualitat present a la zona.

Evolució demogràfica i canvi en l'estructura dels assentaments a l'Urgellet i el Baridà (Alt Urgell-Cerdanya)

L'Urgellet és l'entorn immediat de la Seu d'Urgell, i el Baridà, una àrea situada entre dues comarques, l'Alt Urgell i la Cerdanya. Totes dues, però, corresponen geogràficament a la zona d'influència de la Seu d'Urgell, nucli a partir del qual s'estructura el seu sistema d'assentaments, caracteritzat per una estructura territorial extremament macrocefàlica, amb centres secundaris d'escàs volum demogràfic. L'àrea la formen un total de catorze municipis, dotze dels quals pertanyen a l'Alt Urgell i dos a la Cerdanya (figura 1).

La base econòmica de l'àrea d'estudi va deixar d'ésser predominantment agrària als voltants de la dècada de 1970. El creixement urbà i econòmic de la Seu d'Urgell i l'abandonament d'un gran nombre d'explotacions agrícoles al llarg del segle xx ha facilitat que el comerç, els serveis, el turisme i, darrerament, la construcció siguin les branques d'activitat que registren un percentatge més elevat de població ocupada. Tanmateix, el sector primari, encara que no presenti una ocupació elevada, continua essent una de les activitats predominants a la majoria de municipis, ja sigui pel treball a les explotacions o a través de la indústria agroalimentària, en especial pel que respecta a les cooperatives de transformació de làctics amb valor afegit i els sectors derivats (Tulla, 1993). D'altra banda, l'activitat turística, motor del desenvolupament econòmic del Pirineu més enllà dels dubtosos encerts amb el model, ha desenvolupat un important paper en la reestructuració i la renovació de la base econòmica de l'àrea d'estudi. La proximitat amb Andorra i amb les estacions d'esquí i els indrets més turístics de la Cerdanya (Puigcerdà, Bellver de Cerdanya, la Molina, etc.) va atreure els primers visitants, la qual cosa explica la localització d'infraestructures hoteleres al llarg de les principals vies de comunicació. No obstant això, el fenomen turístic a la muntanya catalana està totalment polaritzat en funció de les característiques geogràfiques de l'indret i dels recursos que s'hi ofereixen, i principalment se circumscriu a zones d'alta muntanya alpina, com és el cas de la Cerdanya, la Val d'Aran i la part septentrional dels Pallars (Majoral, 2002). És per això que aquelles zones que no posseeixen les «típiques» característiques d'un territori d'alta muntanya queden relegades a un lloc secundari pel que respecta a l'oferta turística, fet que condiciona el model de desenvolupament i la base econòmica d'aquests territoris.

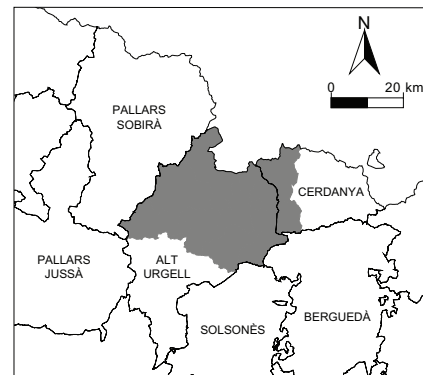
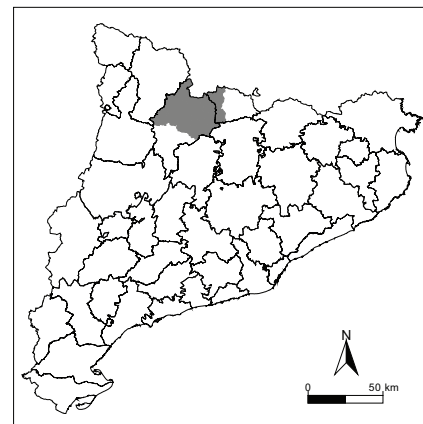

Figura 1. Mapa de localització de l'Urgellet i el Baridà (Alt Urgell-Cerdanya). Font: elaboració pròpia.

Del despoblament a la recuperació poblacional: anàlisi de la dinàmica demogràfica recent a l'Urgellet i el Baridà (1860-2007)

Les dades del padró continu de població i dels diferents censos mostren com la regressió demogràfica d'aquesta àrea s'inicia a partir del cens de 1860, moment en què s'assoleix un important màxim poblacional a moltes àrees rurals de Catalunya. A partir d'aquest moment, es produirà una important reducció del nombre d'habitants que persistirà fins a principis del segle xx. A la primera dècada del 1900, té lloc una lleu recuperació demogràfica a l'àrea d'estudi, causada sobretot per l'augment continu de la Seu d'Urgell, la qual actua com a centre receptor de part de l'emigració rural d'aquests territoris (Soriano, 1994). A partir de 1950, però, s'hi torna a registrar una tendència decreixent. Aquesta darrera etapa de despoblament, tot i que és menys destacada en xifres absolutes que la registrada a mitjan segle XIX, és més important en xifres relatives i comporta conseqüències més evidents en l'estructura territorial, a causa sobretot de l'abandonament definitiu de molts nuclis de població (figura 2).

Aquesta darrera etapa de recessió demogràfica no s'aturarà fins a la dècada de 1990, encara que a mitjan dècada de 1980 el decreixement ja és significativament menor i s'hi percep un canvi de tendència. A l'arribada dels primers «nous» habitants de les àrees rurals, s'hi afegeix l'eclosió de l'activitat turística i la forta demanda d'un mercat laboral en expansió, la qual cosa genera un important, encara que estadísticament poc rellevant, flux de població que troba en els territoris de muntanya alguns atractius o al·licients per ubicar-hi la residència. Cal destacar que l'emigració estrangera l'any 2008 se situa a l'entorn del 15% de la població a l'àrea estudiada (Solé, 2008).

De la muntanya a la plana. Canvis en l'estructura dels assentaments

El procés de despoblació de l'Alt Pirineu, a part de provocar una reducció en el nombre d'habitants, un important envelliment de la població i una pro-

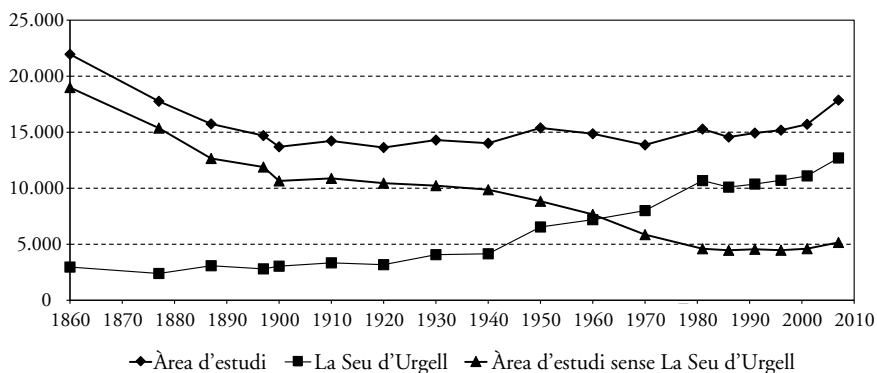

Figura 2. Evolució de la població de l'Urgellet i el Baridà (1860-2007). Font: IDESCAT (2007).

funda desestructuració del teixit social, va motivar canvis en l'estructura i en el sistema d'assentaments de població, la qual cosa en modificà la jerarquia, la funcionalitat i la distribució. A l'Urgellet i el Baridà, per exemple, arran de l'emigració rural, es produí un procés de concentració de la població al fons de la vall, atès que es van abandonar els nuclis d'alta muntanya i la població es va replegar als nuclis de la ribera de la Seu d'Urgell i al llarg dels principals cursos fluvials, el Segre i la Valira (Guirado, 2007).

El sistema tradicional d'assentaments de la majoria d'àrees de l'Alt Pirineu català estava format per petits nuclis que estaven ubicats, sobretot, a les vessants de solana, per aprofitar al màxim l'energia solar, o en el fons de la vall, a raser del vent i situats damunt de terrenys rocosos per no desapropiar-ne la poca terra fèrtil que hi havia. També hi eren importants els nuclis amb una certa especialització productiva (fargues, salines, serradores, petites indústries, etc.). A les parts més elevades, hi havia els nuclis que aprofitaven els recursos comunals, a partir dels quals es desenvolupaven les principals activitats econòmiques, com ara la ramaderia i la silvicultura (Aldomà et al., 2004).

La construcció de la xarxa de carreteres⁴, en un primer moment amb l'objectiu d'explotar els recursos forestals i hídrics i posteriorment com a dotació infraestructural per a la difusió de l'automòbil, va ésser la primera oportunitat real per a la integració econòmica del Pirineu al sistema econòmic català, ja que aquestes àrees havien estat marginades en la construcció de la xarxa de ferrocarril a causa dels elevats costos que tenia i de la baixa densitat de població que s'hi registrava (Herranz, 2002). La construcció de la xarxa viària va permetre connectar les «remotes» valls del Pirineu amb la resta de territori català, la qual cosa provocà canvis profunds en la configuració i la morfologia del sistema d'assentaments. El traçat de la xarxa de carreteres es va fer seguint els principals cursos fluvials i, a mesura que s'anà densificant, va donar cobertura a les parts més elevades. La manera com fou construïda suposava un greuge per als nuclis d'alta muntanya, ja que n'hi va haver molts que no foren dotats d'un ramal que els connectés amb la xarxa viària principal, i això provocà una situació d'exclusió que derivà, en la majoria dels casos, en un despoblament total del nucli. Mentrestant, els nuclis situats al fons de la vall gaudien de més dotació d'infraestructures i de més possibilitats de desenvolupament econòmic, ja que hi arribava la xarxa viària principal. D'altra banda, la construcció de les carreteres modernes a l'Alt Pirineu català va fer que la xarxa tradicional de camins rurals caigués en desús. La densitat d'aquesta xarxa mantenia un dens teixit relacional i social entre els nuclis de la mateixa vall i de les valls veïnes, la qual cosa ajudava a vertebrar el territori i conservar un sistema econòmic de subsistència.

La redistribució de la població a l'Urgellet i el Baridà causada per l'emigració de la població situada als nuclis d'alta muntanya cap als fons de la vall i les terres baixes va provocar la desestructuració del sistema tradicional

4. La carretera de Lleida a la Seu d'Urgell es va completar el 1898, i de Ribes de Freser a Puigcerdà, el 1914. Entre la Seu i Puigcerdà començà a posar-se en funcionament a mitjan dècada de 1910, però no se'n completà tot el traçat fins a la dècada de 1930 (Tulla, 1993).

d'assentaments i l'eclosió d'una nova estructura territorial fortament jerarquitzada, dominada per la Seu d'Urgell i per Andorra, a l'altra banda de la frontera. En aquesta àrea, s'hi poden diferenciar quatre nivells d'assentament:

- a) El primer està format per la Seu d'Urgell, un dels centres econòmics i demogràfics més importants de l'Alt Pirineu català, i pels nuclis propers que formen part d'una mateixa àrea urbana.
- b) El segon nivell agrupa la resta de nuclis de la ribera de la Seu, els quals reben una forta influència de la capital comarcal. Estan connectats a les vies de comunicació principals, fet que explica la instal·lació d'un cert teixit econòmic, amb empreses dedicades sobretot al sector logístic i agroalimentari. En els darrers anys, aquests nuclis han registrat un cert augment del nombre d'habitants, sobretot perquè hi han anat a viure individus que tenen el lloc de treball a la Seu d'Urgell, però que decideixen ubicar la residència en un nucli de població proper i que realitzen diàriament moviments pendulars entre la capital i el lloc d'habitatge. El mateix fenomen es produeix amb Andorra la Vella; la gran demanda de mà d'obra que existeix a la capital del Principat fa que es realitzin moviments pendulars a banda i banda de la frontera, sobretot de persones que tenen el lloc de treball a Andorra i la residència en algun nucli de l'Alt Urgell. L'expansió de l'espai urbà de la Seu d'Urgell i d'Andorra la Vella està generant la creació d'una emergent àrea metropolitana transfronterera (Tulla, Pallarés-Blanch i Vera, 2007). Dins d'aquest segon nivell, hi apareixen nuclis com ara Martinet, que, a causa de la seva funcionalitat, actua com a subcentre al si de l'àrea del Baridà.
- c) El tercer nivell integren aquells nuclis que es troben més allunyats del fons de la vall del riu Segre i que constitueixen un nivell jeràrquic de transició entre els pobles de la ribera, més directament influenciats per la capital comarcal i els nuclis d'alta muntanya. En aquest nivell, hi apareixen els nuclis que actuen com a «capital de la vall», pobles que, tot i que registren un escàs volum de població, actuen com a centre funcional a mig camí entre l'alta muntanya i la capital comarcal o els nuclis del segon nivell (Campillo, Sanclimens i Villaró, 1988).
- d) El quart i darrer nivell està format pels nuclis d'alta muntanya, els més allunyats de les terres baixes i els que quedaren més al marge dels processos d'integració econòmica de l'Alt Pirineu amb la resta del territori català, a causa de la infradotació d'infraestructures, els importants fluxos d'emigració i la profunda crisi econòmica registrada des de mitjan segle XIX. La condició d'ésser una àrea rural remota i d'alta muntanya provoca que hagi patit una doble penalització, la qual en alguns casos continua vigent, fet que encara ara la priva d'una integració total al sistema econòmic de la zona i del conjunt català i, per tant, d'un desenvolupament econòmic eficient. No obstant això, sembla que, en els darrers anys, la situació d'aquests pobles ha millorat substancialment. L'arribada de nous habitants, l'impuls de l'activitat turística i de diferents iniciatives, públiques i privades, han permès revitalitzar aquests pobles des dels punts de vista econòmic i social.

L'Alt Pirineu: un territori dual(itzat)?

La despoblació sovint es percep com un abandonament total del territori i un important flux d'emigració dels seus habitants, però una aproximació més detallada, centrant l'anàlisi en els matisos i les particularitats d'aquest fenomen, ajuden a copsar-lo de manera més integrada i a entendre les diferents transformacions socioterritorials que se'n deriven i que donen com a resultat, en el cas que aquí es tracta, l'Alt Pirineu català, una important dualitat territorial.

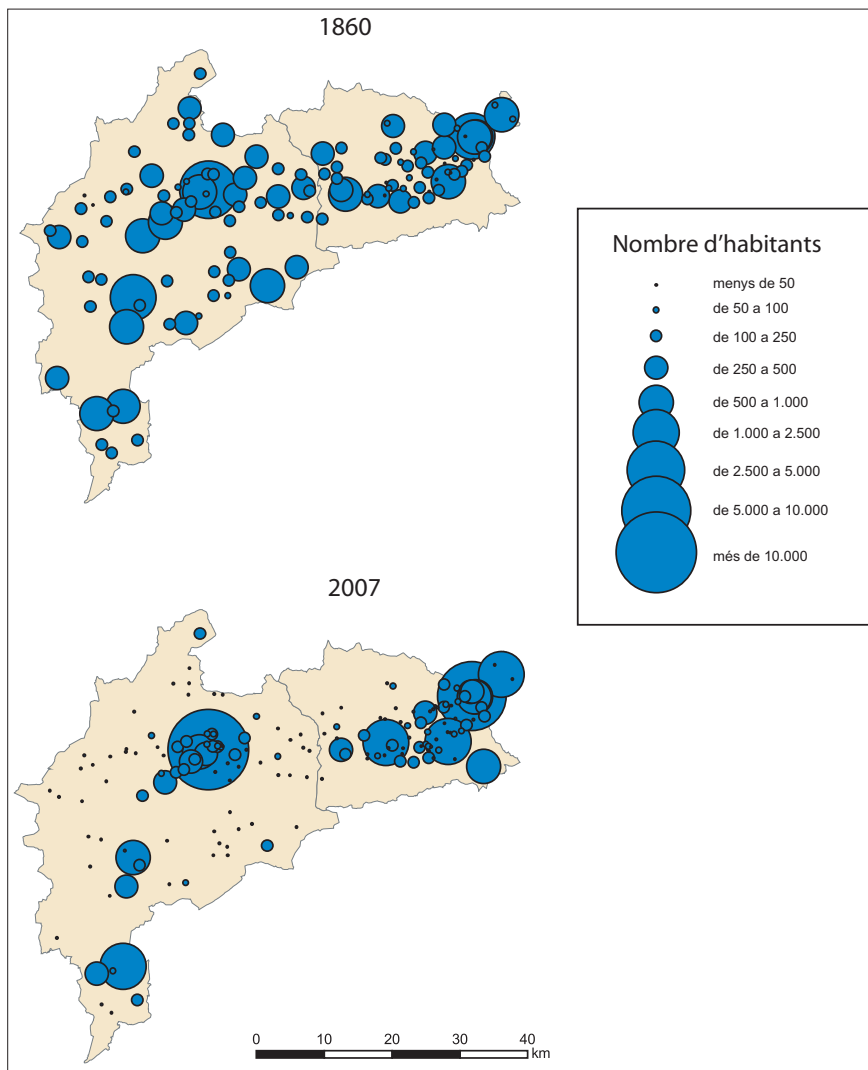
El despoblament d'un nucli de població, és a dir, l'emigració de la que hi residia, ja sigui totalment o parcialment, no implica necessàriament l'abandonament del seu entorn, de les activitats econòmiques associades ni dels usos del territori. En la majoria dels casos, quan es produeix l'abandonament de l'hàbitat, entenent com a hàbitat el lloc de residència, no s'abandonen, almenys en un primer moment, les explotacions ni l'aprofitament dels recursos territorials. Sovint, aquests emigrants anaven a residir a la Seu d'Urgell o en algun altre nucli de la vall del Segre, però mantenien activa l'explotació. En aquest sentit, les repercussions que aquest fenomen provocarà sobre el paisatge estan limitades a l'estat de conservació de l'espai construït i, òbviament, se'n derivaran unes altres de caràcter social, cultural i territorial. Així doncs, en els nuclis que han estat completament abandonats, però en els quals es conserva l'ús tradicional del territori, les repercussions sobre el medi físic són relativament escasses, ja que la continuïtat de les activitats econòmiques tradicionals ajuda a conservar gran part dels elements paisatgístics existents. No obstant això, aquesta situació comporta importants conseqüències a escala local, la qual cosa dóna lloc a una important pèrdua de patrimoni arquitectònic i artístic i a la desaparició d'elements culturals associats al sistema econòmic tradicional de muntanya, que són difícils de recuperar, ja que no només desapareixen les manifestacions d'una cultura, sinó també el teixit social que les sustenta i el tipus de vida que els dóna sentit.

D'altra banda, però, quan s'abandonen les activitats econòmiques lligades directament a l'ús de la terra, les conseqüències ambientals són de més intensitat i les transformacions en el paisatge esdevenen molt més evidents. Al llarg de la segona meitat del segle xx, hi va haver un gran nombre d'explotacions que van ésser convertides en prats de dall o només en pastures per alimentar el bestiar, sobretot boví, que, des de la primera meitat de segle, experimentava una important especialització en la producció lletera (Tulla, 1993). D'aquesta manera, es donava una certa rendibilitat a unes terres que, en termes de producció agrícola, ja no eren competents i així s'evitava el total abandonament de les explotacions. No obstant això, van ésser moltes les explotacions abandonades, on les espècies arbustives, i posteriorment el bosc, es van anar apropiant del que abans havien estat terres de conreu (Molina et al., 1997). L'avanç del bosc sobre els antics camps de cultiu, i també la superfície «colonitzada» per formacions arbustives com a estadi previ al forestal, ha permès la recuperació d'alguns ecosistemes, però, a la vegada, ha provocat una gran homogeneïtzació del paisatge i una reducció de la biodiversitat, ja que els hàbitats d'interfase

entre el bosc i els espais oberts registren uns alts índexs de biodiversitat. Culturalment, l'abandonament de les activitats econòmiques tradicionals comporta la desaparició de mètodes i de tècniques emprats en les explotacions i en les tasques d'adaptació, control i cura del medi que els pobladors del Pirineu han practicat des de l'antiguitat. Això provoca, a part d'una important pèrdua de patrimoni cultural, una intensa degradació del medi, ja que desapareixen els instruments que tradicionalment s'empraven per a la gestió i l'aprofitament integral del territori.

L'abandonament del territori i de les activitats econòmiques tradicionals ha provocat una profunda mutació paisatgística, social i cultural. Els paisatges pirinencs, caracteritzats per l'alternança d'espais oberts (camps de conreu, pastures, prats, etc.), boscos i petits nuclis de població, estan experimentant un intens procés d'homogeneïtzació i polarització, provocats, d'una banda, per l'abandonament de les activitats i els estils de vida tradicionals i, de l'altra, per la intensificació de les noves activitats socioeconòmiques i els nous usos del territori, desencadenats, sobretot, arran del desenvolupament del turisme, les noves activitats d'oci i els processos de recuperació demogràfica. La convivència d'aquestes situacions contraposades, l'abandonament de gran part del territori i l'ús i l'aprofitament intensiu d'una altra part, fa que aquests territoris siguin espais completament duals, la qual cosa provoca una important disfuncionalitat i desarticulació territorial. Es tracta, doncs, d'una realitat geogràfica a cavall entre la «naturalització» de la part de la zona que ha deixat de ser productiva i la sobreexplotació i la intensa «humanització» d'aquelles àrees on s'està generant el gran gruix del dinamisme econòmic de l'Alt Pirineu (figura 3). Atesa l'elevada terciarització que, des de les darreres dècades del segle xx, ha experimentat l'economia a l'Alt Pirineu, es corre el risc que les activitats tradicionals deixin d'entendre's com un instrument de gestió i desenvolupament territorial, que es conservin únicament com un reducte folklòric i s'oblidi el paper que han tingut des de l'antiguitat en la conservació del paisatge i del medi (Esteban i Pèlachs, 2003).

S'ha de reconèixer, però, que l'expansió de l'activitat turística ha contribuït a promoure el creixement i el dinamisme econòmic d'unes àrees que semblava que estaven condemnades a romandre en un estat perpetu de crisi socioeconòmica. Aquestes àrees es presentaven com a llocs amb les característiques idònies per implantar-hi un producte turístic com el que ara s'hi ofereix (Beltran i Vaccaro, 2007). Això ha comportat desenvolupar un model de negoci extremament dependent de l'activitat turística, a partir de la qual giren els veritables motors econòmics de l'Alt Pirineu: la construcció i l'hosteleria. No obstant això, no es pot obviar que la implantació d'activitats turístiques, sobretot de la manera que s'ha dut a terme a l'Alt Pirineu, ha entrat en clara competència amb altres activitats: primerament, en relació amb l'ús del territori, ja que sovint han ocupat àrees òptimes per a la conservació de l'activitat agrícola i ramadera (Laguna i Lasanta, 2003) i que en fessin possible la rendibilitat, i, segonament, en relació amb la possible cooperació entre tots dos sectors.

Figura 3. Evolució de la distribució de la població de l'Alt Urgell i la Cerdanya (1860 i 2007).
Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE (2007).

Consideracions finals

L'Alt Pirineu ha experimentat canvis profunds al llarg del segle xx. Canvis que tenen l'arrel en la substitució del model econòmic tradicional per un model econòmic neoliberal i globalitzador en el moment que el capitalisme va penetrar en aquestes comarques, la qual cosa va provocar una important desarticulació territorial i social que ha generat conseqüències tan evidents com el despoblament, la degradació ambiental i l'extrema dependència econòmica de l'activitat turística. Això ha donat lloc a un territori totalment descohesionat, en el qual la base i les xarxes socials que el vertebraven i el diàleg constant entre els seus habitants i el medi han desaparegut (quasi) completament. Es tracta d'una zona que està experimentant un important dinamisme econòmic, quasi únicament reduït al sector serveis, on les explotacions agràries, actualment, tenen un paper merament testimonial. La implantació de les noves activitats econòmiques que (suposadament) havien de millorar la situació d'aquests indrets no han acabat d'assolir aquest objectiu i, sovint, han estat lluny de contribuir a generar la construcció d'un nou model de desenvolupament que vetllés per un Pirineu cohesionat territorialment i socialment. És, doncs, la falta d'una sòlida estructura social un dels principals factors que limiten el desenvolupament de l'Alt Pirineu, i per això ha d'ésser un dels reptes més importants que cal abordar.

Per aquest motiu, l'arribada de nova població i el manteniment de la que és autòctona, així com les sinergies que es poden crear entre elles, és un dels elements bàsics per al desenvolupament d'aquesta àrea de muntanya. S'ha d'apostar per un escenari en el qual els nous habitants i la població genuïna siguin, conjuntament, els veritables actors del territori, de manera que es doni valor al patrimoni cultural i paisatgístic a partir de la recuperació i la modernització de les activitats tradicionals, però que, a la vegada, es potenciïn sectors econòmics amb un elevat valor afegit i que ajudin a desplegar les TIC per les àrees rurals remotes com a mecanisme d'integració a les xarxes territorials. D'altra banda, és d'una importància vital vetllar per la consolidació d'una àmplia base social i potenciar les iniciatives a escala local.

En els darrers anys, hi han aparegut noves iniciatives que estan ajudant a trencar la dependència econòmica del sector turístic i a crear nous espais d'esperança per assolir un altre model de desenvolupament per a l'Alt Pirineu. Projectes que van, com ja s'ha comentat abans, des de la recuperació i/o la modernització d'activitats tradicionals, com és el cas del Projecte Grípià i l'Escola de Pastors o el projecte Del Tros al Plat, tots al Pallars Sobirà, fins a la dinamització del patrimoni cultural, del qual constitueix una bona mostra la densa xarxa de museus i centres d'interpretació distribuïts per tot el territori pirinenc, com és el cas de l'Ecomuseu de les Valls d'Àneu, a Esterri d'Àneu; el Museu de l'Acordi, a Arsèguel, o el Museu dels Raiers, a la Poble de Segur, que recuperen i posen en valor elements d'un estil de vida que desapareix. Tampoc no cal oblidar les empreses que utilitzen les tecnologies de la informació i el coneixement per combinar la localització en un entorn de qualitat

i reduir l'impacte d'una situació llunyana al mercat (Tulla et al., 2009). Son aquestes, les iniciatives construïdes des de l'àmbit local i des del propi territori, les que permetran bastir les xarxes de cooperació necessàries per crear un nou model econòmic i una renovada base social, on la complementaritat entre tots els sectors permetrà construir una base econòmica diversificada i sòlides xarxes de relació entre els seus habitants, les quals impulsaran activitats que seran econòmicament, socialment i ecològicament sostenibles.

Referències bibliogràfiques

- ALDOMÀ, I.; MENDIZÁBAL, E.; PÈLACHS, A. i SORIANO, J.M. (2004). «Les transformacions del territori i el paisatge de l'Alt Pirineu». A: VICEDO, E. (coord.). *Medi, territori i història: Les transformacions en el món rural català occidental*. Lleida: Pagès.
- ARQUÉ, M.; GARCÍA, A. i MATEU, X. (1982). «La penetració del capitalisme a les comarques de l'Alt Pirineu». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 1: 9-67. Departament de Geografia. Cerdanyola del Vallès: Universitat Autònoma de Barcelona.
- BARRACHINA, M.; GUIRADO, C. i TULLA, A.F. (2009). «Viejos problemas, nuevas respuestas: las áreas de montaña frente a las debilidades del sistema neoliberal. El caso del Pirineo Catalán». A: PILLET, F.; CAÑIZARES, M. i RUIZ, R. *Geografía, territorio y paisaje: el estado de la cuestión: Actas del XXI Congreso de Geógrafos Españoles*. Ciudad Real, 27-29 d'octubre de 2009.
- BELTRAN, I. i VACCARO, O. (2007): «El paisaje del Pallars Sobirà: pastores, centrales hidroeléctricas y estaciones de esquí». A: BELTRAN, I. i VACCARO, O. (eds.): *Ecología política de los Pirineos: Estado, historia y paisaje*. Tremp: Garsineu, 139-156.
- BERRY, B. (ed.) (1976). *Urbanisation and counterurbanisation*. Beverly Hills, CA: Sage.
- CAMARERO, L.A. (1993). *Del éxodo rural y del éxodo urbano: Ocaso y renacimiento de los asentamientos rurales en España*. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación.
- CAMPILLO, X.; GANYET, R. i SANCLIMENS, X. (1987). *La població: evolució recent, situació actual i prospectiva per a l'any 2000*. MAB-6 Alt Pirineu, núm. 8. La Seu d'Urgell.
- CAMPILLO, X.; SANCLIMENS, X. i VILLARÓ, A. (1988). «El desenvolupament i l'evolució de l'estructura socioeconòmica muntanyenca: Una proposta de desenvolupament de la muntanya a partir de les capitals de vall». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 12: 21-37.
- CAMPILLO, X. i VILLARÓ, A. (1988). *Causes i conseqüències del despoblament*. MAB-6 Alt Pirineu, núm. 10. La Seu d'Urgell.
- CHAMPION, A.G. (ed.) (1986). *Counterurbanization: The changing pace and nature of population deconcentration*. Londres: Edward Arnold.
- CLOUT, H. (1972). *Rural geography: An introductory survey*. Oxford: Pergamon Press Ltd.
- ESTEBAN, A. i PÈLACHS, A. (2003) «La herència: ¿Un paisaje a conservar?». A: ESTEBAN, A. (coord.). *La humanización de las altas cuencas de la Garona y las Nogueras (4500 aC-1955 dC)*. Madrid: Ministerio de Medio Ambiente.
- GARCÍA, A. i SÁNCHEZ, D. (2005). «La población rural en Cataluña: entre el declive y la revitalización». *Cuadernos Geográficos*, 36 (2005-1): 387-407. Universidad de Granada.

- GARCÍA, F. i MATEU, J.J. (2003). «Cambios y permanencias en las dinámicas sociodemográficas de los Pirineos españoles: El papel de los movimientos migratorios». *Ager: Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo rural*, 3: 29-74. Zaragoza: Centro de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo de Áreas Rurales.
- GUIRADO, C. (2007). *De la despoblació a la revitalització demogràfica: Canvis en el comportament de la població al Pirineu català (1860-2006). El cas de l'Urgell i el Bardià (Alt Urgell-Cerdanya)*. Memòria d'investigació. Departament de Geografia. Universitat Autònoma de Barcelona.
- (2008). «Dualidad territorial en espacios rurales de montaña: Repercusiones en el paisaje del Pirineo catalán». *Scripta Nova: Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*. Universidad de Barcelona, 1 d'agost de 2008, vol. XII, núm. 270 (82). Barcelona.
- HERRANZ, A. (2002). «Infraestructuras y desarrollo económico en el Pirineo Central (1850-2000)». *Ager: Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo rural*, 2: 197-226. Zaragoza: Centro de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo de Áreas Rurales.
- INDOVINA, F. (coord.) (2007). *La ciudad de baja densidad: Lógicas, gestión y contención*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- KAYSER, B. (1990). *La Renaissance rurale: sociologie des campagnes du monde occidental*. París: Armand Colin.
- LAGUNA, M. i LASANTA, T. (2003). «Competing for meadows: A case study on tourismand livestock farming in the Spanish Pyrenees». *Mountain Research and Development*, 23: 169-176.
- LÓPEZ, F.; FELIP, R.A.; TULLA, A.F. i SORIANO, J.M. (1996). *Revitalització de pobles deshabitats del Pirineu*. Barcelona: Departament de Política Territorial i d'Obres Públiques. Generalitat de Catalunya.
- MARTÍNEZ, S. (1987). «Utopia, espai i migracions utòpiques. El "retorn al camp"». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 11, 61-79.
- MOLINA, D.; NADAL, J. i SORIANO, J.M. (1997). «La transformació de l'espai agrari a Catalunya». *Medi Ambient. Tecnologia i Cultura*, 18, 42-49.
- NEL-LO, O. (2001). *Ciutat de ciutats: Reflexions sobre el procés d'urbanització a Catalunya*. Barcelona: Empúries.
- NOGUÉ, J. (1988). «El fenómeno neorrural». *Agricultura y Sociedad*, 47: 145-175. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación.
- SOLANA, M. (2008). «El encanto de lo rural, los términos del debate sobre la migración hacia áreas rurales desde la geografía británica y las contribuciones españolas». *Biblio 3W Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales*, XIII, 776. Departament de Geografia. Universitat de Barcelona.
- SOLÉ, A. (2008). *La incidència de la població estrangera en la dinàmica de la població de l'Alt Pirineu i Aran*. Treball de recerca. Departament de Geografia. Universitat Autònoma de Barcelona.
- SORIANO, J.M. (1994). «El procés de despoblament a les comarques de la Cerdanya i l'Alt Urgell». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 25: 141-163.
- TULLA, A. (1993). *Procés de transformació agrària en àrees de muntanya: Les explotacions de producció lletera com a motor de canvi a les comarques de la Cerdanya, el Capcir, l'Alt Urgell i el Principat d'Andorra*. Tesi doctoral. Departament de Geografia. Universitat Autònoma de Barcelona.
- TULLA, A.F. i PALLARÈS, M. (2000). «Las sociedades rurales en comarcas de montaña». A: *II Simposio Anglo-Español de Geografía Rural*. Valladolid, juliol de 2000. Universidad de Valladolid.

- TULLA, A.F. i SORIANO, J.M. (2002). «El repoblament del Pirineu català: disig o realitat?». A: *Mètode: Revista de Difusió de la Investigació de la Universitat de València*, 36 (monogràfic «Paisatges de l'oblit»): 65-70.
- TULLA, A. F.; PALLARÈS-BLANCH, M. i VERA, A. (2007). «The new urban centrality in a montaneous rural area in the frontier: Andorra and Seu d'Urgell Twin Cities». A: KALLABOVÁ, E. (ed.). *Regions, localities and landscapes in New Europe*. Brno (República Txeca): Institute of Geonics. Academy of Sciences of the Czech Republic.
- TULLA, A.F.; PALLARÉS-BARBERA, M. i VERA, A (2009). «Naturbanization and local development in the mountain of the Catalan Pyrenees». A: PRADOS, M.J. (ed) *Naturbanization: New identities and process for rural-natural areas*. Londres: Taylor & Francis.
- VILAR, P. (1962). *Catalunya dins de l'Espanya moderna: Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*. Volum III: *Les transformacions agràries del segle XVIII català*. Barcelona: Edicions 62.
- WOODS, M. (2005). *Rural geography: Processes, responses and experiences in rural restructuring*. Londres: Sage.